

**UNIVERZITET U NOVOM SADU**

**ASOCIJACIJA CENTARA ZA INTERDISCIPLINARNE STUDIJE I**

**MULTIDISCIPLINARNE STUDIJE I ISTRAŽIVANJA:**

**CENTAR ZA RODNE STUDIJE**

**MAGISTARSKI RAD**

**RODNI STEREOTIPI U UDŽBENICIMA ZA MLAĐE RAZREDE**

**OSNOVNIH ŠKOLA ZA DECU SA LAKOM MENTALNOM**

**NEDOVOLJNOM RAZVIJENOŠĆU**

Mentorka: **dr Svenka Savić**

Kandidatkinja: **Gordana Nikolić**

Novi Sad, 2007

## SADRŽAJ:

Sažetak.....	4
1. Uvod .....	6
2. Cilj.....	19
3. Uzorak – podaci o korpusu.....	20
4. Metod.....	22
5. Rezultati istraživanja.....	24
5.1. Autorstvo udžbenika.....	24
5.2. Karakteristike udžbenika.....	27
5.2.1. Likovno-metodička oprema tekstova u udžbeniku.....	27
5.2.2. Karakteristike tekstova.....	30
5.3. Likovi u tekstovima .....	31
5.3.1. Glavni likovi.....	34
5.3.2. Sukobi.....	37
5.3.3. Bračno stanje i porodične uloge.....	37
5.3.4. Profesionalne uloge.....	38
5.3.5. Psihosocijalne osobine likova.....	41
5.3.6. Fizičke osobine likova .....	44
5.3.7. Vrednosti likova.....	44
5.4. Aktivnosti devojčica i dečaka.....	46
5.5. Igračke.....	47
6.0. ZAKLJUČAK.....	49
7.0. LITERATURA.....	50

8.0.	ABSTRACT.....	53
9.0.	PRILOZI.....	54

### **Zahvaljujem se**

Rekonstrukciji Ženski Fond na podršci u vidu stipendije "Žarana Papić", a posebno mentorki prof. dr Svenki Savić za znanja stečena na programu Rodnih studija i nesebičnu stručnu pomoć koju mi je pružila pri izradi ovog rada.<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Ovaj rad trebalo bi da utvrdi sposobnost kandidatkinje da samostalno sprovede istraživanje i napiše stručan rad, ali i da se preporuči za deo literature studija roda, kao i osnova za dalja istraživanja udžbenika namenjenih vaspitanju i obrazovanju lako mentalno retardiranih osoba.

## **Sažetak**

Stereotipi su uopštena verovanja, generalizacije o ljudima, na osnovu pripadnosti određenoj rasi, naciji, veri, uzrastu, rodu. Rodni stereotipi odnose se na stavove prema muškom i ženskom rodu, muškosti i ženskosti. Iako prouzrokovani različitim predrasudama, rodni stereotipi često su posledica psihičkog ekonomisanja, koje redukuje realnost na nekoliko kategorija radi lakše orijentacije u realnosti okruženja. Takav model ekonomisanja koristi se i u školovanju dece sa posebnim potrebama, kao i u udžbenicima koje koriste tokom školovanja. Analiza sadržaja udžbenika jedan je od načina razotkrivanja mehanizama pojavnosti, funkcionisanja i značenja rodni stereotipa.

**Predmet rada:** rodni stereotipi u udžbenicima nastavnih predmeta Srpski jezik i Priroda i društvo, odobreni od strane Ministarstva prosvete i sporta, za mlađe razrede osnovnih škola za osobe sa lakom mentalnom retardacijom.

**Cilj rada:** na osnovu feminističkog diskursa, zasnovanom na resimbolizaciji i refiguraciji femininosti u promišljanjima Drusile Kornel, Džudit Batler i drugih autorki zagovornica lokacionog feminizma, kao i na ideji razlomljenih identiteta Done Haravej, pokazati kako udžbenici, kao važna programska dokumenta jednog društva, učestvuju u procesu stvaranja stereotipa, analizirajući metode i načine kojima se putem udžbenika nudi i održava stereotipna slika o rodnim ulogama.

**Zadatak rada:** dokumentovati, u kontekstu vremena i prostora, ponuđene rodne socijalne obrasce i sredstva njihovog potkrepljivanja u udžbenicima za mlađe razrede osnovnih škola dece sa lakom mentalnom retardacijom i pokazati da su udžbenici diskriminišući u odnosu na

populaciju devojčica sa lakom MNR jer ne inkorporiraju dimenzije razvoja poštovanja različitosti i razvoja samopoštovanja.

**Metod:** analiza sadržaja, odnosno teksta udžbenika kao osnovne jedinice analize, i njihove metodičke opreme – likovni prilozi, pitanja i drugo.

**Rezultati:** predstavljeni su sumarno po nastavnim predmetima Srpski jezik i Priroda i društvo i ukazuju na višedimenzionalnu marginalizaciju žena.

**Zaključak:** analiza sadržaja udžbenika pokazuje zastupljenost stereotipnih obrazaca socijalizacije kojima se promovišu patrijarhalne rodne uloge. Udžbenici ne korespondiraju sa stvarnošću u kojoj je i zakonski i afirmativno došlo do decentracije rodni uloga u odnosu na privatnu i javnu sferu življenja.

**Ključne reči:** analiza sadržaja, laka mentalna retardacija, rod, stereotipi, udžbenici.

## 1. Uvod

Osnovna ideja ovog istraživanja jeste da se na osnovu naučnih rezultata i potrebe za većom objektivnošću prikaza određene udžbeničke građe ukaže na usmerenost školskih programa, iz kojih udžbenici proishode, ka određenim specifičnim kategorijama učenika i učenica. Opšte usmerenje školskog sistema ka učenicima i učenicama srednjih sposobnosti vrši negativan uticaj na one sa manjim sposobnostima ili razvojnim smetnjama.

Pre navođenja cilja rada, detaljnije ćemo izložiti nekoliko pojmova koji se koriste u radu, a ključni su za razumevanje materije o kojoj se piše.

**Udžbenik** je definisan kao "osnovno i obavezno didaktički oblikovano nastavno sredstvo, koje se koristi za sticanje znanja, čiji su sadržaji utvrđeni nastavnim planom i programom, odnosno studijskim programom. Druga nastavna sredstva i pomagala (u daljem tekstu: nastavna sredstva) jesu didaktički oblikovani sadržaji stvoreni u bilo kom obliku ili mediju koja, kao obavezna ili neobavezna pomoćna sredstva, prate udžbenik i koriste se za savlađivanje, proveru ili proširenje znanja stečenih korišćenjem udžbenika".<sup>2</sup>

Polazišta u pisanju udžbenika čine sledeći dokumenti:

- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije
- Zakon o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima
- Zakon o ljudskim pravima i pravima nacionalnih manjina
- Dokumenti i pravilnici Ministarstva prosvete i sporta Republike Srbije
- Plan i program vaspitanja i obrazovanja sa rešenjem Ministarstva prosvete i sporta Republike Srbije

---

<sup>2</sup> Nacrt Zakona o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima, Član 2, 2006. godina.

- Planovi i programi koje su predložili Nacionalni saveti nacionalnih manjina i koji su usvojeni od strane Ministarstva prosvete i sporta Republike Srbije<sup>3</sup>

Udžbenik je osnovno sredstvo od kojeg nastavnik/ca polazi pri ostvarenju ciljeva obrazovanja i vaspitanja:

- 1) razvoj intelektualnih kapaciteta i znanja dece i učenika nužnih za razumevanje prirode, društva, sebe i sveta u kome žive, u skladu sa njihovim razvojnim potrebama, mogućnostima i interesovanjima;
- 2) osposobljavanje za rad, dalje obrazovanje i samostalno učenje, u skladu sa načelima stalnog usavršavanja i načelima doživotnog učenja;
- 3) osposobljavanje za samostalno i odgovorno donošenje odluka koje se odnose na sopstveni razvoj i budući život;
- 4) razvijanje svesti o državnoj i nacionalnoj pripadnosti, negovanje srpske tradicije i kulture, kao i tradicije i kulture nacionalnih manjina<sup>4</sup>

Ovi ciljevi mogu biti realizovani uz korišćenje udžbenika koji pobuđuju učenike/ce na aktivno angažovanje u učenju, koji svojim sadržajima odgovaraju stvarnosti i životnom iskustvu.

Detekcijom i transmisijom stvarnosti putem udžbenika modeluje se kulturno iskustvo deteta. Kulturna dimenzija udžbenika određuje udžbenik kao kulturno-potporni sistem.

U radu "Udžbenik kao kulturno-potporni sistem" Dijana Plut (2003) razlikuje funkcije udžbenika u odnosu na pojedica, kojima se podržava lični razvoj učenika/ca i funkcije udžbenika u odnosu na zajednicu, koje služe kulturnoj samoreprodukciji jednog društva.

---

<sup>3</sup> *Metodologija pisanja udžbenika* (2005). Novi sad: Pedagoški zavod Vojvodine. 22-23.

<sup>4</sup> Izvod iz Člana 3. Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, "Službeni glasnik Republike Srbije" 83/2005.



Autorka smatra da je svrha udžbenika sticanje znanja, stavova i identiteta koji su društveno prihvatljivi i kao takvi poželjni za reprodukciju u savremenom makrokontekstu.

Kao sredstvo socijalizacije, udžbenici ne postoje odvojeno od društveno-političkih prilika u kojima nastaju. Oni predstavljaju komunikacijski kanal kojim se učenicima prenose poruke onih koji formiraju obrazovnu politiku (Jana Baćević, 2004). Udžbenici su ogledalo normi i vrednosti jednog društva i mogu preuzeti ulogu političkih kormilara, tako što sledeći aktuelnu politiku, biraju sadržaje, ispuštaju ili iskrivljeno prikazuju.

Udžbenici postaju "dokumenti vremena društvene svijesti" (Angelina Paseka, 2004). Izborom tekstova određuje se šta je politički primereno i poželjno i šta se od znanja mora ili ne mora preneti.

U našoj sredini udžbenik je sredstvo potpore u procesu postizanja obrazovnih, razvojnih i socijalizacijskih ciljeva formalnog obrazovanja i nastave. U tom smislu, izdvajamo pregled dosadašnjih razmatranja pretpostavki za konstrukciju i produkciju savremenog i kvalitetnog osnovnoškolskog udžbenika, realizovanih u monografiji "Savremeni osnovnoškolski udžbenik; teorijsko-metodološke osnove" koju su priredile Biljana Trebješanin i Dušanka Lazarević 2001.

Žanrovski, u ovoj monografiji, osnovnoškolski udžbenik određuje se kao "izvedena" knjiga, koja proizilazi iz nastavnog plana i programa koji utvrđuje teme i načine postizanja razvojno-vaspitnih ciljeva određenog predmeta, tj. nauke iz koje proishodi. Istaknute su i odrednice udžbenika kao knjige oblikovane u skladu sa psihološkim zahtevima populacije kojoj se obraća i didaktičko-metodičkim zahtevima, čiji je cilj lakše i ekonomičnije učenje. Kao osnovna, obavezna školska knjiga, predstavlja glavnu orijentaciju i oslonac u nastavi putem svoje sistematičnosti, preglednosti i celovitosti. Udžbenik je pouzdan, najdostupniji izvor relevantnih, tačnih informacija zasnovanih na naučnom znanju.

Udžbeničke tekstove, prema Veri Vasić (1987), odlikuje informativno-eksplikativan karakter i manji stepen ekspresivnosti i individualnosti izraza. Karakteristike jezika udžbenika jesu jasnost, tačnost, objektivnost i logičnost putem upotrebe leksema u osnovnom značenju. Autorka smatra da se udžbenici moraju odlikovati shvatljivošću koja proizilazi iz razumevanja sadržaja i forme kojom je on saopšten, što se može odrediti kao princip prilagođenosti jezika udžbenika jeziku učenika.

Analizirajući diskurs udžbenika, odnosno udžbeničkog teksta ili autorskog teksta u udžbeniku, Bojana Petrić (2006) razlikuje "tradicionalni" i "savremeni" udžbenik, uz napomenu da su to pojednostavljeni nazivi. Ona ističe da tradicionalni udžbenik koristi diskurs koji bi se mogao nazvati pojednostavljenim enciklopedijskim diskursom, za koji je karakteristično da teži da tačno i jasno izloži određene informacije. Tradicionalni udžbenik se, u okviru pedagoškog delovanja, prvenstveno shvata kao materijal za davanje informacija i objašnjenja, dok se savremeni udžbenik odlikuje uspostavljanjem odnosa sa čitaocima i poima se kao oruđe za aktivno učenje i interakciju. Učenici/ce kojima je tekst namenjen, u diskursu savremenog udžbenika, postaju suštinski činilac kojima se autor rukovodi pri pisanju. Relaciona funkcija udžbeničkog teksta postiže se najčešće direktnim obraćanjem autora/ke čitalačkoj publici upotrebom pitanja, koja služe da aktiviraju ranije stečena znanja i pobude na dalje čitanje. Sagledavanje teksta iz ugla učenika/ca koji će udžbenik koristiti, imajući u vidu njihove moći razumevanja, jeste prema Slobodanki Gašić-Pavišić (2001) zadatak autora udžbenika. Primerenost jezika udžbenika jeziku učenika/ca osobina je koja, kako bi podsticala razvoj, ipak, treba da zadire u sledeću fazu razvoja.

Međutim, jezik nije moguće jednoznačno definisati, pa tako ni jezik udžbenika. Postojeće definicije jezika naglašavaju samo jedan deo ukupne prirode jezika. Jezik je odraz psiholoških procesa i služi za izražavanje emocija i stavova. Sa stanovišta strukturalističke teorije, jezik je sistem znakova namenjen komunikaciji u jednom društvu.

Kao teorijski okvir za ovaj rad poslužiće i definisanje jezika kao delatnosti. Prema Svenki Savić (2005), jezik je delatnost kojom utičemo na druge. Kada se odlučujemo na neku jezičku delatnost, govornu ili pisanu, uvek nam je na raspolaganju široki dijapazon mogućnosti. Odlučujemo se za one forme koje će biti u službi ubeđivanja u istinitost onoga što je predmet jezičkog delovanja. Otuda jezik nikada nije izvan politike. Jezik je politike interdisciplina u nauci o jeziku koja se bavi pitanjem standardizacije jezika isto koliko i utemeljivanjem buduće jezičke prakse.

Dakle, ako je polazište jezik kao delatnost uticaja na druge, primaće poruke, biva jasno koliki značaj imaju tekstovi u udžbenicima.

**Laka mentalna retardacija** ili laka mentana nedovoljna razvijenost dece karakteriše se kvalitativnim i kvantitativnim razlikovanjem od grupe prosečno razvijenih osoba istog uzrasta. Kategorija lake mentalne retardacije podrazumeva prisustvo svih kognitivnih funkcija koje se razvijaju sa zakašnjenjem. Već od ranog detinjstva postoji diskretno usporen psihomotorni razvoj, koji se manifestuje oskudnijim rečnikom i teškoćama pri formiranju pojmova. Ispitivanjem testovima za procenu inteligencije utvrđeno je da je mentalni uzrast ovih osoba niži za dve ili tri godine od njihovog kalendarskog uzrasta, što je bitna pretpostavka za njihovo školovanje. Koeficijent inteligencije kreće se od 50 do 69.

Američka asocijacija za mentalnu retardaciju (AAMR, 2002) navodi da je mentalna retardacija oblik ometenosti koju karakterišu značajna ograničenja, kako u intelektualnom funkcionisanju tako i u adaptivnom ponašanju, ispoljenom u konceptualnim, socijalnim i praktičnim adaptivnim veštinama. Primena ove definicije pre 18. godine osobe zasniva se na pretpostavkama da se ograničenja u trenutnom funkcionisanju moraju razumeti u kontekstu sredine koja je tipična za vršnjačku grupu i kulturu kojoj pripada. Procena se smatra validnom samo ako su uzete u obzir kulturološke različitosti, kao i specifični oblici ponašanja,

komunikacije, senzornog i motornog funkcionisanja. Nenad Glumbić (2005) ističe da specifična ograničenja u jednoj oblasti funkcionisanja mogu da budu praćena očuvanim kapacitetima u nekoj drugoj oblasti. Osnovni cilj dijagnostičkog postupka kojim se utvrđuju postojeća ograničenja jeste definisanje profila neophodne individualne podrške. Podrška se utvrđuje na osnovu 49 životnih aktivnosti (počevši od ishrane, oblačenja, itd...), neophodnosti njenog trajanja i načina ostvarivanja tokom života.

Kod nas je zastupljena implementacija ovakvog klasifikacionog sistema, tzv. ICD-10 klasifikacija. Zasnovana je na stanovištu da je mentalna retardacija stanje zaustavljenog ili nepotpunog psihičkog razvoja, koji se karakteriše poremećajem sposobnosti koje se javljaju tokom razvojnog perioda i koji doprinose opštem nivou inteligencije, kao što su kognitivne, govorne, motorne i socijalne sposobnosti. Klasifikacija je alfanumerička, svaka šifra se sastoji iz jednog slova i dva broja. Šifra lake mentalne retardacije je F70.

Po Pijažeu (1988) inteligencija je jedan vid prilagođavanja okolini u aktivnom vidu, kojim osoba menja i sebe i svoju okolinu. To je dinamičan odnos koji stvara saznajne strukture koje zavise od inteligencije. Rada Kojić (1998) ukazuje da bez funkcionisanja inteligencije nema ni saznanja. Funkcionisanje inteligencije uvek je isto pod uslovom da je dostigla određeni razvojni nivo, dok su saznajni sadržaji bezbrojni i uvek se mogu obogaćivati.

Saznajni razvoj lako mentalno retardiranih osoba sporiji je i siromašniji. Ograničeni su sposobnosti opažanja, koncentracije, pamćenja, uočavanja odnosa, generalizacije, zaključivanja i rešavanja lakših problema. Govorni potencijal je nizak, mašta siromašna. Specifično je da se različite funkcije razvijaju različitim brzinama jer postoji disharmonija razvoja, što se ogleda ne samo u kvantitativnom smislu, već i u kompletnoj mentalnoj organizaciji. Taj vremenski raskorak, u pogledu ritma razvoja pojedinih saznajnih funkcija, Zazo naziva heterohronije.

Zbog svega navedenog, lica sa lakom mentalnom retardacijom ispoljavaju teškoće i ograničenosti u izražavanju svojih misli i osećanja govorom, u praćenju verbalnih uputstava, u razvijanju interesovanja za intelektualni rad. Učenje se odvija putem oponašanja, percipiranja i zaključivanja, ali uz mnogobrojna ponavljanja i usporeni tempo rada. Sam proces sticanja znanja teži je i dugotrajniji nego proces zadržavanja jednom naučenog (aktiviranje traga pamćenja).

Prema odredbama Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja utvrđeno je pravo ovih lica na predškolsko i osnovno vaspitanje i obrazovanje, kao i stručno osposobljavanje za manje složena zanimanja i poslove. Sem opštih ciljeva i zadataka vaspitanja i obrazovanja ostvaruju se i posebni zadaci, koji proizilaze iz specifičnih psihofizičkih potreba lako mentalno retardiranih osoba. Usmerenost je rada prema razvijanju očuvanih osobnosti i mogućnosti, kao i na ublažavanju i otklanjanju smetnji i nedostataka u razvoju i mogućih posledica.

U specijalne škole i odeljenja upisuju se deca za koju je stručna komisija za razvrstavanje utvrdila da im je takvo vaspitanje i obrazovanje neophodno zbog smanjenih psihofizičkih mogućnosti.

Osnovni cilj vaspitanja i obrazovanja lica sa lakom mentalnom retardacijom, na osnovnoškolskom uzrastu, jeste svestran razvoj ličnosti i njihova što uspešnija socijalna integracija. Da bi ovo ostvarili, mentalno retardiranu decu treba osposobiti u što širem dijapazonu za: život u društvenoj sredini, stvaranje higijenskih navika, aktivnosti samoposluživanja, ovladavanje najelementarnijim sadržajem iz pojedinih predmeta, ravnopravno učešće u životu porodice i neposredne okoline. Isto tako, neophodno je poštovanje određenih principa kao što je upotreba konkretnih materijala za razjašnjavanje apstraktnih pojmova idući od poznatog ka nepoznatom. Deci je potrebno pružiti i pomoć da

stečeno znanje koriste u novim situacijama služeći se čestim ponavljanjima u vezi sa ranijim iskustvima učenika.

U školovanju dece sa lakom mentalnom retardacijom koriste se udžbenici koji se odobravaju po istoj proceduri kao i udžbenici namenjeni širokoj, prosečnoj populaciji i čiji je izdavač Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva.

**Rod** je prema definiciji Saveta Evrope "društveno konstruisana definicija muškaraca i žene. To je društveno oblikovanje biološkog pola, određeno shvatanjem zadataka, delovanja i uloga pripisanih muškarcima i ženama, u društvu, u javnom i privatnom životu. To je kulturološki specifična definicija femininosti i maskulnosti i prema tome promenljiva u zavisnosti od konteksta (vreme i socijalni prostor). Konstrukcija i reprodukcija roda zauzima mesto i na individualnom i na društvenom nivou. Oba nivoa jednako su važna. Individualno, ljudska bića oblikuju rodne uloge i norme kroz svoje aktivnosti i reprodukuju ih konformišući se sa očekivanjima. Svest o tome da bi rod trebalo da bude uzet u obzir na političkom i institucionalnom nivou sve je veća. Rod nije samo društveno konstruisana definicija muškarca i žene, to je i društveno konstruisana definicija odnosa između polova. Konstrukcija sadrži nejednak odnos moći s muškom dominacijom i ženskom subordinacijom u većini životnih područja. Muškarci, njihovi zadaci, uloge, ponašanje i vrednosti koje im se pripisuju u mnogim aspektima više se vrednuju od žena i onog što se uz njih veže. Sve se više prepoznaje ta pristrasnost društva, pod uticajem muškog; muška uloga je preuzeta kao norma za društvo kao celinu, što se reflektuje u politici i društvenim strukturama. Politika i strukture društva često nenamerno reprodukuju rodnu neravnopravnost" (Branković B. i T. Ignjatović, 2005).

Osnov za teorijski koncept razlikovanja polova, kao biološke razlike između žena i muškaraca, i roda, kao društveno konstruisane uloge žena i muškaraca, odnosno društvene

karakteristike osoba muškog ili ženskog pola, nalazimo u radovima Margaret Mid, koja u knjizi "Pol i temperament u tri primitivna društva" (1935) definiše pol kao biološku kategoriju, a rod kao društveni konstrukt.

Termin "rod", u ovom značenju, prvi put uvodi 1968. god. Robert Stoler u svom psihološkom istraživanju o uticaju načina života na pojavu maligniteta, kao izraz društvene nadogradnje. U svom radu "Pol i rod" (prema navodu Kejt Milet) R. Stoler ističe:

"...Ogromne oblasti ponašanja, osećanja, mišljenja i mašte, koje se odnose na polove a ipak nemaju primarno biološke konotacije. Za neke od tih psiholoških pojava upotrebiće se termin *rod*: možemo govoriti o muškom polu ili o ženskom polu, ali isto tako i o muškosti i ženskosti, ne podrazumevajući pod tim nužno bilo šta što se odnosi na anatomiju ili fiziologiju. I tako, dok bismo, zdravorazumski rasuđujući, za *rod* i *pol* rekli da su nerazdvojno povezani, jedan od ciljeva ovog rada biće da potkrepi činjenicu da ove dve oblasti (pol i rod) nisu povezane znakom jednakosti već da mogu postojati sasvim nezavisno jedna od druge."

Sedamdesetih godina prošlog veka ovaj koncept dalje razvija, u skladu sa vremenom življenja i intelektualnom klimom, Kejt Milet. Ona je uvela termin rod (gender) u feminističke teorije svojim radom "Politika polova", preuzimajući ga od Stolera. Kejt Milet u "Politici polova" (1981) odbacuje biološku uslovljenost neravnoteže među polovima tako što predstavlja njihove medjuodnose preko odnosa moći, ukazujući da patrijarhat daje legitimitet muškoj nadmoći. Taj vid odnosa obiluje stereotipima, koji su posledice socioloških činjenja, zasnovanih na vlasti i moći. Miletova zapaža da na fomiranje roda utiče kultura koja zahteva oponašanje poželjnih ponašanja. Polno stereotipna uloga obezbeđuje društvenu kontrolu nad ženama, jer su žene od detinjstva učene da prihvate sistem koji deli svet na muški i ženski domen i da javna moć pripada muškarcima.

Koncept roda i društvena očekivanja vezana za rodne uloge, prema teoretičarkama drugog talasa feminizma (Kejt Milet, Šulamit Fajerston, Andrea Dvorkin, Ketrin Mekinon) dovodi do analiza vidljivih, ali i skrivenih odnosa i neravnoteže društvene moći. Feminizam 70-tih godina 20. veka, pod sloganom "Lično je političko", problematizuje sferu privatnog koja je do tada bila zanemarena. Zahtev za poštovanjem različitosti, oličen u dihotomijama

žena/muškarac, priroda/kultura, privatno/javno, i promišljanje o istim, deluje disonantno naspram nastojanja u vreme pojave feminističkog pokreta - ukazivanje na inferiornost žena u odnosu na muškarce i ideal polne jednakosti koje je preovladavalo u 19. i 20. veku (Herijet Tejlor, Džon Stjuart Mil, Ema Goldman, Virdžinija Vulf, Simon de Bovoar, Rebeka Vest).

Poštovanje različitosti intelektualno je provokativniji zahtev za intervencijama u postojeće relacije moći, kao i za artikulisanjem zajedničke odgovornosti sa Drugom/Drugim. Takav pristup otvorio je prostor za nove forme života i "resimbolicizaciju" žene, dekonstruišući tradicionalne rodne norme i hijerarhije koje su ograničavale ženskost na negaciju muškosti.

Distinkcija pol-rod i teorijski stav da podela dispozicija, rada i moći prema polu jeste društvena konstrukcija, omogućile su teoretičarkama različitih pravaca, tokom vremena, da argumentuju u prilog ženskoj (ne)jednakosti u kontekstima porodičnog života, obrazovanja, ekonomije i politike.

Savremene su teorije roda u metodološkoj sprezi sa poststrukturalističkim teorijama (Liotar, Kristeva, Fuko), teorijom dekonstrukcije (Derida, Siks, Irigaraj) psihoanalizom i postmodernistički utemeljenim studijama kulture.

Savremene teoretičarke roda anticipiraju i praksu življenja različitih rasa i klasa u različitim kulturnim i ekonomskim sistemima na različitim geografskim područjima. Tako nekadašnja težnja drugog feminističkog talasa da rod bude sredstvo za stvaranje društvenog identiteta za sve žene biva osporavana od strane feministkinja Afro-Američkog porekla, jer time njihove identifikacije i pozicije nisu adekvatno prezentovane. One uvode ideju ukrštanja roda, rase i klase kao tri forme ugnjetavanja istog rezultata – društvene diskriminisanosti. Svoju spoznaju od opasnosti kolonizovanja tuđih iskustava izraženom u pojmu rod, kao i potrebu za kontekstualnim uvidima, kritički iznose Kimberli Vilijams Krenšo, Drusila Kornel, Ketrin Mekinon, Andrea Dvorkin, Džudit Batler, začinjući (post)feministički treći talas, u čijem je fokusu resimbolicizacija i refiguracija femininosti.



Jedan od najsubverzivnijih izazova na prelazu iz industrijskog u informaciono, globalizovano društvo, uputila je Dona Haravej u svom ogledu "Manifest kiborga". Metaforom kiborga, istražuje razlike i granice i suprotstavlja se stereotipnom jednodimenzionalnom poimanju kategorija. Ona smatra da su jednodimenzionalno shvaćeni i oni pojmovi koji su po svojoj definiciji protivni univerzalizmu, kao što je pojam roda. Dona Haravej predočava kompleksnost budućih vremena i neminovnost radikalne promene mišljenja, komuniciranja i delovanja.

**Rodni stereotipi** jesu predstave ili "slike" koje imamo o drugima, predstavnicama ili predstavnicima drugog pola, tačnije roda. Termin rodni stereotipi odnosi se na ukorenjene, najčešće netačne, pristrasne tvrdnje koje prenaglašavaju stvarne rodne razlike. Prouzrokovani su različitim predrasudama, često insistirajući na biloškom, a ne društvenom poreklu. Sterotipi, među njima i rodni, posledica su psihičkog ekonomisanja koje redukuje realnost na nekoliko kategorija radi lakše orijentacije pojedinaca u realnosti koja ih okružuje.

Takav model psihičkog ekonomisanja koristi se i u školovanju dece sa posebnim potrebama.

Savremeno društvo zadržalo je brojne stereotipne predstave o ženi, poput onih da su žene loši vozači, da ne razumeju politiku, da lepa žena nije pametna, itd. Ovi stereotipi zastupljeni su u literaturi, filmskoj umetnosti, reklamama, udžbenicima.

Analizi načina održanja i instrumentalizovanja rodni stereotipa posvećeno je posebno izdanje časopisa "Nova srpska politička misao" – "Polni stereotipi" posebno izdanje 2 (2002). Tekstovi Isidore Jarić "Rodni stereotipi" i Marine Blagojević "Mizoginija: kontekstualna i/ili univerzalna" predstavljaju značajan teorijski doprinos kojim se ispituju istorijsko-društvene pretpostavke stvaranja rodni stereotipa, odnosno mehanizmi koji dovode do mizoginije, mržnje prema ženama. U tekstovima "Socijalno psihološki i politički kontekst polni

stereotipa" i "Polni stereotipi i homoseksualnost" autorka Maja Kandido-Jakšić problemu stereotipa pristupa iz psihološke perspektive, dok Žarko Trebješanin u tekstu "Stereotip o ženi u srpskoj kulturi" nudi mnoštvo primera iz narodnog predanja, analizirajući učinke stereotipa koji su proizvod patrijarhalne kulture zarad sopstvenog održanja u moći.

Od početka sedamdesetih, istraživanja o udžbenicima u svetu inkorporiraju i rodnu dimenziju. Povod je bio reaktualizacija čitavog niza stereotipa o društvenoj ulozi polova, usled ekonomskih previranja i defavorizovanja žena. Kod nas sve do pred kraj osamdesetih godina nije bilo značajnijeg akademskog interesa za ovu problematiku, kako društvenih naučnika tako i javnosti, uljuljkanih deklarativnom zakonskom ravnopravnošću polova u obrazovanju i društvu uopšte. Od devedesetih godina na ovamo, raspadom Jugoslavije i ratovima na ovim prostorima, te narastajućom stereopizacijom polova, nacija, i naroda, pojačao se i interes za njihovim prevazilaženjem. Sa stanovišta da je škola kontrolisani agens socijalizacije, u pokušaju rekonstrukcije predstave o ulozi polova koju promovišu udžbenici za osnovnu školu, započinje se sa komparativnim proučavanjem udžbenika balkanskih zemalja. Rezultati analize naših udžbenika objavljeni su u Beogradu 1994. godine u "Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost" koje su priredile Ružica Rosandić i Vesna Pešić. Ovaj projekat bio je podsticaj za dalju analizu udžbenika sa aspekta rodnosti. Branislava Baranović u knjizi "Slika žene u udžbenicima književnosti", izdatoj u Zagrebu 2000. godine, prikazuje rezultate istraživanja prezentacije žena u udžbenicima književnosti za osnovnu školu, u okviru istraživanja "Vrijednosni sustav mladeži i društvene promene u Hrvatskoj". Autorka ističe da datu sliku žene udžbenici prenose kao model ponašanja koji se reflektuje u raznim sferama društvenog života. Istraživanja udžbenika, u čijem je fokusu rodnost, sprovedena su i u Crnoj Gori (Aleksandra Kovačević, Slavica Kosić i Tamara Jurlina, 2000). Rezultati su prikazani u publikaciji "Rodni stereotipi u Crnoj Gori u udžbenicima za osnovnu

školu”. Analiza odabranih udžbenika jasno je pokazala snažan patrijarhalni socijalizatorski obrazac i u crnogorskom obrazovanju.

Prema ličnom saznanju, nije bilo istraživanja udžbenika, sa aspekta rodne senzibilisanosti, namenjenih vaspitanju i obrazovanju lako mentalno retardiranih osoba.

## **2. Cilj**

Cilj ovog rada jeste analiza metoda i načina kojima se putem udžbenika nudi i održava stereotipna slika o rodnim ulogama, u okviru osnovnog obrazovanja lica sa lakom mentalnom nedovoljnom razvijenošću. Ujedno mi je namera da pokažem kako udžbenici postaju operacioni socijalizatorski agensi u kojima se ogleda suštinska posledica svesne društvene manipulacije moći.

U skladu sa aktuelnim reformama u obrazovanju, koje se zalažu za jednake mogućnosti za sve pojedince društva, ovim radom želim da iskažem svoja zapažanja i mišljene iz ugla stručnjakinje koja se zalaže za uključivanje žena u sve oblasti društva.

### **3. Uzorak – podaci o korpusu**

U ovom radu, iz rodne perspektive, analizirani su udžbenici Srpskog jezika I –IV razreda i Prirode i društva II-III razreda osnovnih škola dece sa lakom mentalnom retardacijom, a koji su se koristili tokom 2005/2006 školske godine, odobrenjem Ministarstva prosvete i sporta. Izdavač je ovih udžbenika Zavod za udžbenike i nastavna sredstva u Beogradu. Analizirani su sledeći udžbenici:

- za nastavni predmet Srpski jezik

I razred

Dragić, Dragoslava (2004). "Bukvar sa čitankom i poukama o jeziku"  
(drugo izdanje, 2000)

II razred

Miladinović, Vlastimir i ostali autori (2000). "Čitanka".  
(drugo, prerađeno izdanje, 2000)

III razred

Stekić, Sava i Ljiljana Bulatović (1992). "Čitanka sa poukama o jeziku".  
(prvo izdanje, 1992)

IV razred

Dragić, Dragoslava (1995). "Čitanka".  
(prvo izdanje, 1995)

- za nastavni predmet Priroda i društvo

II razred

Savić, Ljubomir i Dobrosav Dimić (2003). "Priroda i društvo".  
(treće izdanje, 2003)

III razred

Savić, Ljubomir i Dobrosav Dimić (1991). "Priroda i društvo".  
(drugo, prerađeno izdanje, 2004)

Istraživački korpus čini 6 udžbenika, ukupno 592 strane. Obradom 473 teksta zaključeno je da analitičku građu čini 341 tekst. Ostala 132 teksta ne sadrže elemente za analizu, jer se tiču prirode, prirodnih pojava, kalendara, pravopisnih pravila, itd...

*tabela br. 1*

Srpski jezik			
razred	Broj stranica udžbenika	ukupno tekstova u udžbeniku	broj analiziranih tekstova
I	119	75	61
II	106	99	93
III	115	114	70
IV	100	81	61
ukupno za Srpski jezik	440	369	285
Priroda i društvo			
II	96	72	50
III	56	32	16
ukupno za Prirodu i društvo	152	104	66
Srpski jezik i Priroda i društvo			

ukupno	592	473	341
--------	-----	-----	-----

#### **4. Metod**

Metodom analize sadržaja kvalitativno i kvantitativno analizirani su tekstovi udžbenika, a pitanja i likovni prilozi na osnovu utvrđenog kodnog sistema. Kodni sistem za analizu

udžbeničkog sadržaja iz rodne perspektive sastavio je i uobličio u "Knjigu koda" tim iz zagrebačkog Instituta za društvena istraživanja. "Knjiga koda" donekle je doradena i dopunjena sugestijama timova iz drugih zemalja uključenih u projekat "Rodno senzitivni udžbenici i učionička praksa u regionu Balkana".

Knjiga koda je pravljen za analizu udžbenika od prvog do osmog (u nekim zemljama do devetog) razreda osnovnih škola i osmišljena je tako da se dobiju odgovori na sledeća pitanja:

- Broj ženskih i muških autora udžbenika
- Broj ženskih i muških autora tekstova u udžbeniku
- Osnovne formalne karakteristike tekstova
- Zastupljenost žena i muškaraca u tekstovima
- Starosna doba žena i muškaraca u tekstovima i priložima
- Psihosocijalne osobine žena i muškaraca
- Aktivnost, odnosno pasivnost kao osobine karakteristične za žene i muškarce (inicijatori zapleta i raspleta, učesnici u sukobima)
- Bračno stanje i porodične uloge žena i muškaraca
- Profesionalne uloge žena i muškaraca
- Vrednosti i interesi žena i muškaraca
- Aktivnosti devojčica i dečaka<sup>5</sup>

---

<sup>5</sup> Implementacija regionalnog projekta "Rodno senzitivni udžbenici i učionička praksa u regionu Balkana" u koji su uključene Hrvatska, Vojvodina, Srbija, Crna Gora, Kosovo, Federacija BiH i Republika Srpska počela je krajem 2005. godine. Cilj je projekta eliminisanje stereotipnog prikazivanja žena i muškaraca u udžbenicima za osnovnu školu i njihova izbalansirana zastupljenost.



U knjigu koda uvršteni su i podaci o osnovnim formalnim karakteristikama udžbenika: broj i površina tekstova sa prilogom i bez priloga, didaktička opremljenost tekstova različitim priložima.

Osnovna jedinica analize bio je tekst udžbenika koji je definisan kao tekstualni deo udžbenika, koji čini sadržajnu celinu sa jasno određenim početkom i krajem, a zavšava se metodičkom obradom, tj. pitanjima i zadacima poput "uoči", "razmisli", itd.

Osim tekstova analizirana je i njihova metodička oprema, odnosno prilozi kojima su tekstovi opremljeni, kao što su, na primer, likovni prilozi, pitanja i sl.

## **5. Rezultati istraživanja**

### **5.1. Autorstvo udžbenika**

Analiza polne strukture autorstva udžbenika važna je kao pokazatelj koliko su žene prisutne i priznate kao relevantni stvaraoci u oblasti obrazovanja. Od 6 analiziranih udžbenika, žene su autorke dva udžbenika i koautorke jednog udžbenika. Preciznije, Dragoslava Dragić autorka je Čitanke za I i IV razred, a Ljiljana Bulatović koautorka Čitanke za III razred. Muškarci su autori 3 udžbenika i koautori jednog udžbenika.

Mada su žene manje zastupljene kao autorke udžbenika, nije zanemarljiv njihov uticaj na udžbeničku koncepciju. Recenziju ovih udžbenika radilo je po tri recezenta, od kojih su dve bile žene; likovno uređivanje svih udžbenika bilo je povereno ženama, kao i lektorisanje i korektura, dok su u domenu ilustracije iste zastupljene samo u jednom udžbeniku.

Za ovu analizu interesantno je razmatranje kako će se ovakva polna struktura autorstva i koncipiranja udžbenika odraziti na zastupljenost i način prezentacije žena u tekstovima i priložima udžbenika.

Podaci dobijeni analizom polne strukture autorstva udžbenika srodni su podacima dobijenim u istraživanjima rodnih stereotipa u udžbenicima sprovedenim u Crnoj gori i Hrvatskoj, čime se potvrđuje dominacija muškaraca u autorstvu udžbenika.

## **5.2. Karakteristike udžbenika**

Broj tekstova u udžbenicima, njihova površina, broj i raznolikost metodičkih priloga čine tzv. formalne karakteristike udžbenika, koje su, ujedno, konceptijski i sadržajni korpus u okviru kojeg se javljaju ženski i muški likovi.

Analizu rezultata istraživanja započecemo brojem i površinom udžbeničkih tekstova. Analitičku građu čini 341 tekst. U udžbenicima Srpskog jezika analizirano je 285 tekstova, čija ukupna površina iznosi 94930 cm<sup>2</sup>. Kada je reč o površini osnovnog teksta, bez priloga, ona iznosi 40187 cm<sup>2</sup>. U udžbenicima Prirode i društva analizirano je 66 tekstova. Ukupna površina tekstova iznosi 32426 cm<sup>2</sup>, dok je ukupna površina osnovnog teksta 9184 cm<sup>2</sup>. Podaci ukazuju da je značajan deo udžbeničkog prostora posvećen metodičkoj obradi osnovnih tekstova.

### **5.2.1. Likovno-metodička oprema tekstova u udžbenicima**

U analizu su uključeni i podaci o opremi teksta. Svi metodički prilozi su u sprezi sa osnovnim tekstom, bilo da ga ilustruju ili interpretiraju ili postavljaju pitanja i zadatke u vezi sa njegovim sadržajem i porukom.

Najzastupljeniji su likovni prilozi: od 4 udžbenika Srpskog jezika, tj. 285 osnovna teksta, 21 tekst (7.37%) je bez, a 264 osnovna teksta (92,63%) jesu sa likovnim priložima – ukupno 596, čija je ukupna površina 38701 cm<sup>2</sup>. Autori likovnih priloga za 173 teksta (65,53%) jesu muškarci, a muškarci i žene koautori za 91 tekst (34,47%). Od 2 udžbenika Prirode i društva, tj. 66 osnovna teksta, 2 su teksta (3,03%) bez likovnih priloga. Broj likovnih priloga za osnovni tekst jeste 243, ukupne površine 20994 cm<sup>2</sup>, a njihovi su autori muškarci (100%).

U likovnim priložima najčešće su prikazani samo muški likovi, za 74 teksta (26%), a samo ženski likovi čine ilustracije 23 teksta (8,1%) u udžbenicima Srpskog

jezika, dok u udžbenicima Prirode i društva, za 32 teksta, dominiraju ilustracije sa podjednakom zastupljenošću muških i ženskih likova, što čini 48%. Distribucija pojavljivanja ilustracija, u kojima su prikazani pretežno muški ili pretežno ženski likovi, prikazana je u tabeli br. 2 za Srpski jezik i tabeli br. 3 za Prirodu i društvo u prilogu.

U udžbenicima Srpskog jezika, u 71 tekstu, dominantni sadržaj likovnih priloga čini predstavljanje pojedinaca (24,9%), što ukazuje na dominantno predstavljanje muških likova, zastupljenih u 74 teksta. Među sadržajima likovnih priloga svojom učestalošću izdvajaju se prikazi dečje igre, u 38 tekstova (13,3%), životinja, u 27 tekstova (9,5%), kao i ženskih i muških likova u parovima, 22 teksta (7,7%). Porodične situacije ilustruju 18 tekstova (6,3%) i obiluju sterotipnim prikazima (tabela br. 4). Ženski su likovi u većini slučajeva majke, često sa maramom na glavi i skoro po pravilu opasane keceljom, koje u naručju drže decu, ili bake, takođe povezane maramom, sa obaveznom keceljom. Muški su likovi najčešće dede koji u svom krilu drže unuke, dok su očevi pasivne figure za trpezom. Ovakav vid predstavljanja ženskih i muških likova preovladava u Čitankama za 2, 3, i 4. razred, dok je u Bukvaru načinjen nevelik pomak u vidu slika majki sa modernijim frizurama i savremenijom garderobom, ali su one prikazane ili u zagrljaju sa decom ili u situaciji porodice za trpezom – otac, sin, baka i ćerka sede i jedu, dok majka stoji i jede, iza njih, što je još jedan vid rodnostereotipnog predstavljanja likova (primeri u prilogu).

Dominantni sadržaj likovnih priloga udžbenika Prirode i društva (tabela br. 5), kao ilustracije 21 teksta (31,8%), čine radne sredine ili situacije, zatim likovni prilozima kojima su predstavljeni pojedinci, 11 tekstova (16,7%).

Podaci dobijeni analizom likovnih priloga udžbenika Srpskog jezika ukazuju i na profesionalne uloge ženskih likova (tabela br. 6), od kojih su najzastupljenije učenice (24, tj. 8,4%), domaćice (10, tj. 3,5%) i učiteljice (4, tj. 1,4%). U udžbenicima Prirode i društva (tabela br. 7) najčešće je zastupljena profesionalna uloga učenica (15, tj.

22,7%), a po učestalosti pojavljivanja izdvajaju se seljanka (6, tj. 9,1%), dok su po 4 puta prikazane domaćica (3%) i učiteljica (3%). U udžbenicima oba predmeta profesionalne uloge žena na likovnim priložima upućuju da je ženino mesto u kući, na održavanju domaćinstva i okućnice. Iskorak u javnu profesionalnu sferu čini, takođe stereotipna, profesija učiteljice.

Muškim likovima najčešće se na likovnim priložima u udžbenicima Srpskog jezika (tabela br. 8) pripisuju uloge učenika (35, tj. 12,3%), radnika (9, tj. 3,2%) i seljaka (8, tj. 2,8%), ali nije zanemarljiv podatak da se pojavljuju i u ulogama sportista, umetnika, fotografa... Ilustracije udžbenika Prirode i društva najčešće prikazuju učenike (18, tj. 27,3%), seljake (7, tj. 10,6%) i lekare (4, tj. 6,1%), a od ostalih profesionalnih uloga zastupljeni su radnik, učitelj, policajac i sveštenik (tabela br. 9).

Na osnovu podataka može se zaključiti postojanje stereotipnog obrasca profesionalnih uloga muškaraca i žena. Analitičarke udžbenika u Crnoj Gori i Hrvatskoj takođe ističu profesionalnu podzastupljenost ženskih likova na likovnim priložima, čime se reprodukuju diskriminatorni obrasci društvene podele rada, po kojima žene imaju male mogućnosti učešća.

Interpretacija teksta metodički je prilog koji se pojavljuje uz 79 od 285 tekstova udžbenika Srpskog jezika (tabela br. 10). U interpretacijama 24 teksta (8,4%) govori se samo o muškim likovima, dok se samo o ženskim likovima govori u 6 tekstova (2,1%). Primetna je prevaga interpretacija tekstova u kojima se pretežno govori o muškim likovima, u 9 slučajeva tj. 3,2%, u odnosu na svega 3 interpretacije teksta (1,1%) u kojima se govori pretežno o ženskim likovima. Interpretacije 18 tekstova govore podjednako o muškim i ženskim likovima (6,3 %). U udžbenicima Prirode i društva interpretacija prati svega jedan tekst i ne govori ni o ženskim ni o muškim likovima.

Pitanja nalazimo na kraju 112 tekstova udžbenika Srpskog jezika (tabela br. 11), koja se najčešće odnose podjednako na muške i ženske likove (32, tj. 11,2%), dok je

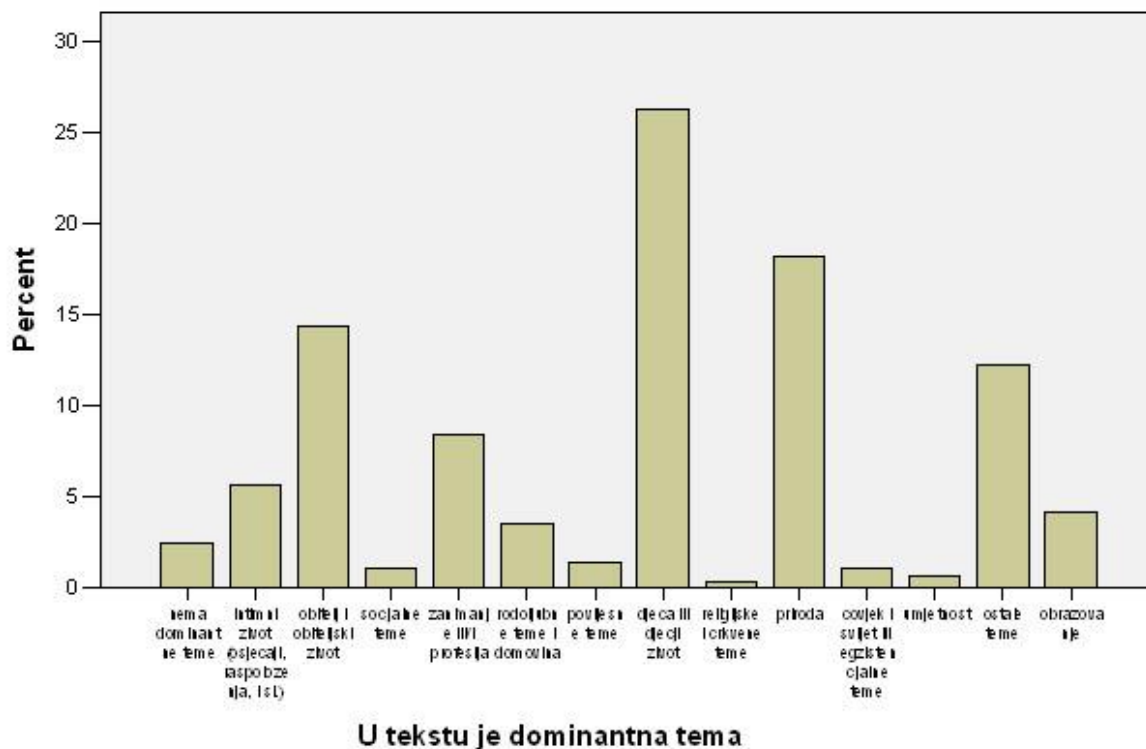
primetna dominacija pitanja koja se odnose samo na muške likove (26, tj. 9,1%), u odnosu na broj pitanja koja se odnose samo na ženske likove (10, tj. 3,5%). Ne postoje pitanja koja se pretežno bave ženskim likovima, ali na kraju 8 tekstova pitanja se tiču pretežno muških likova (2,8%). Pitanja u udžbenicima Prirode i društva (tabela br. 12) najčešće se tiču podjednako muških i ženskih likova (13, tj. 19,7%). Rod pitanja u najvećem se broju slučajeva ne može odrediti (76,79% u udžbenicima Srpskog jezika i 57,6% u udžbenicima Prirode i društva). Izuzev pitanja, koja su većinom u rodno neutralnoj formi, metodički prilozima tekstova favorizuju muške likove prikazane u radnim ulogama.

### **5.2.2. Karakteristike tekstova**

U udžbenicima Srpskog jezika i Prirode i društva najzastupljeniji su tekstovi u formi slike ili tekstovi u kojima su inkorporirane slike (npr. jedna rečenica sastoji se od reči i slike). Ova vrsta tekstova čini 36,8% tekstova, tj. 105 tekstova, proza je obeležje 86 tekstova (30,2%), a poezija 81 (28,4%) udžbenika Srpskog jezika, kao i 90,9% tekstova udžbenika Prirode i društva, u kojima su prozna 4 (6,1%), a poeziji pripadaju 2 teksta (3%).

Tematska struktura tekstova udžbenika čini sadržajni okvir prezentacije žena i muškaraca. Slika br. 1 prikazuje učestalost dominantnih tema u udžbenicima Srpskog jezika i gde se uočava veća zastupljenost tema koje se tiču dece i dečjeg života, prirode, porodice i porodičnog života. Zastupljenost ostalih tema može se videti u tabeli br. 13. Analizom tekstova udžbenika Prirode i društva uočava se da je dominantna tema, zastupljena u 18 tekstova (27,3%) zanimanje ili profesija. Priroda i ostale teme prisutne su u po 14 tekstova (21,2% svaka). Distribucija ostalih tema prikazana je u tabeli br. 14.

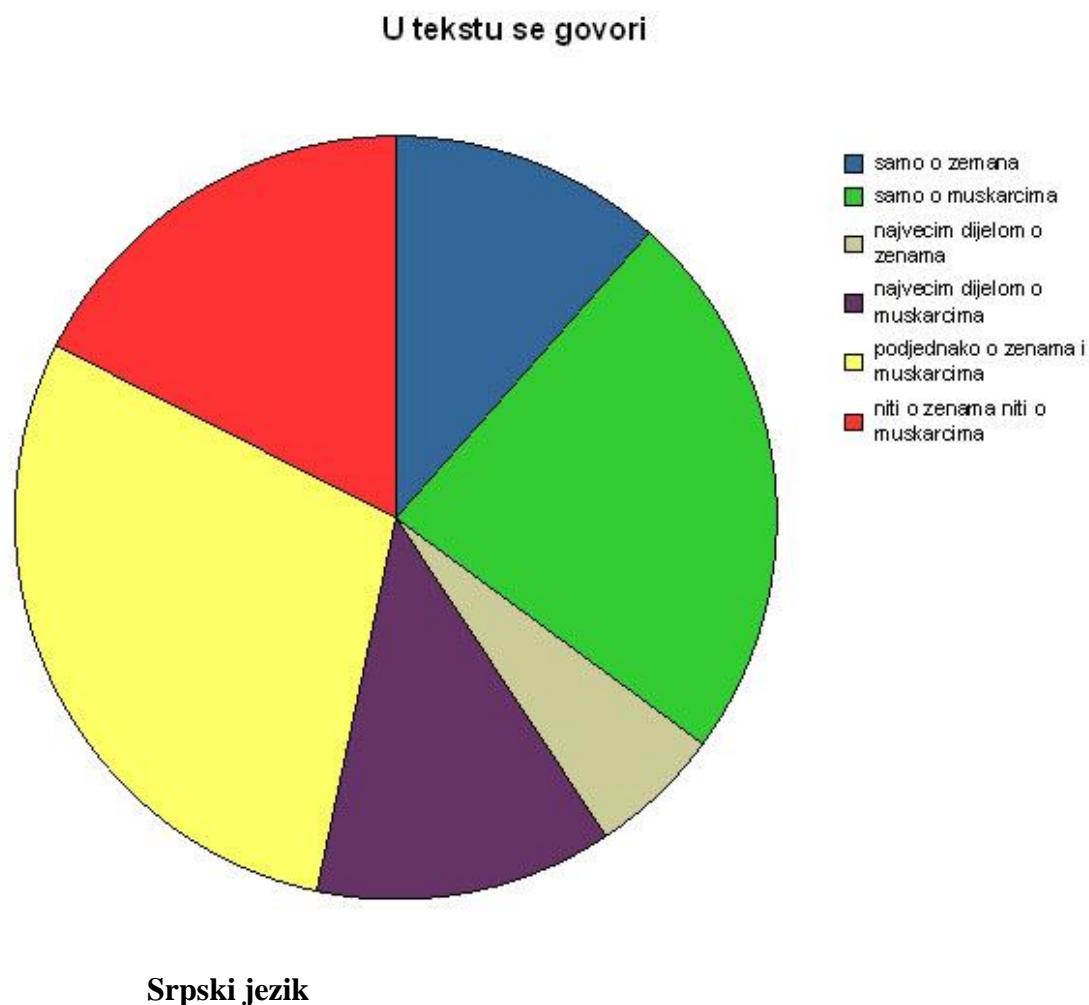
slika br. 1



### 5.3. Likovi u tekstovima

Jedno od suštinskih pitanja analize jeste koliko su muškarci i žene prisutni u sadržaju udžbeničkih tekstova.

Prema podacima (tabela br. 15), u tekstovima udžbenika Srpskog jezika najzastupljeniji su oni u kojima se podjednako govori o ženama i muškarcima (83 teksta, tj. 29,1%). Međutim, kada analiziramo broj tekstova koji govore samo o ženama, odnosno samo o muškarcima, uočljiva je prevaga tekstova koji govore samo o muškarcima (slika br. 2). Ova vrsta tekstova druga je po rangi zastupljenosti. Samo o muškarcima govori se u 67 tekstova (23,5%), dok je samo ženama posvećeno 33 teksta (11,6%), što je manje i u odnosu na tekstove koji najvećim delom govore o muškarcima, a kojih ima 36 (12,6%). Najvećim delom o ženama govori 16 tekstova (5,6%).



U udžbenicima prirode i društva 60,6% tekstova (40 tekstova) sa podjednakom su zastupljenošću muških i ženskih likova, a sledeći po zastupljenosti jesu tekstovi koji govore najvećim delom o muškim likovima (10, što je 15,2% od ukupnog broja tekstova). Sudeći prema podacima (tabela br. 16), podzastupljeni su tekstovi koji govore samo o ženama (svega 1).

Podaci o zajedničkom pojavljivanju ženskih i muških likova u tekstovima u koliziji su sa podacima istraživanja sprovedenog u Hrvatskoj, gde je ovakva vrsta tekstova retka i čini 14% udžbenika za niže razrede osnovne škole.



Značajno je sagledati kom životnom dobu pripadaju likovi udžbeničkih tekstova. Stoga je u Knjizi koda napravljena veoma osetljiva kombinacija mogućih pojava likova - deca, mladi, odrasli, stari, deca i mladi, deca i odrasli, deca i stari, mladi i odrasli, mladi i stari, odrasli i stari, ostalo - ali beleži i mogućnosti da se dob likova ne spominje. U napomeni se navodi da se u decu ubrajaju pojedinci stari do 15 godina, tj. do završetka osnovne škole, u mlade osobe od 15 do 30 godina starosti (srednjoškolci, studenti, mladi zaposleni i sl.), odrasli su pojedinci od 30 do 65 godina starosti, a grupi starih penzioneri, bake, dede, itd.

Analiza udžbenika Srpskog jezika pokazala je da se u većini tekstova dob likova ne spominje. Ovoj kategoriji pripada 118 tekstova (41,4%) udžbenika Srpskog jezika. Ženski likovi najviše su zastupljeni kao deca, tj. devojčice, i pominju se u 76 tekstova (26,7). Drugo po učestalosti jeste zajedničko pojavljivanje devojčica i odraslih žena u 42 teksta (14,7%), a pojavu odraslih ženskih likova beležimo u 30 tekstova (10,5%). Distribucija ostalih mogućih pojava ženskih likova u udžbenicima Srpskog jezika prikazana je u tabeli br. 17. Pojavnost ženskih likova u udžbenicima Prirode i društva (tabela br. 18) najveća je u smislu zajedničkog pojavljivanja dece i odraslih (28 tekstova, tj. 42,4%), potom slede tekstovi u kojima se govori o deci, odnosno devojčicama (20 tekstova, tj. 30,3%), dok treće mesto po rangi zauzimaju tekstovi (12, tj. 18,2%) u kojima se životna dob ne pominje. O odraslim se ženama govori u 6 tekstova (9,1%).

Muški likovi tekstova udžbenika Srpskog jezika (tabela br. 19) najčešće su deca (108 tekstova, 37,9%). Zajedničko pojavljivanje dece i odraslih muških likova zabeleženo je u 43 teksta (15,1%). Odrasli muškarci spominju se u 24 teksta (8,4%). U udžbenicima Prirode i društva (tabela br. 20) najčešće su muški likovi deca u društvu odraslih (31 tekst, 47%) ili deca (18 tekstova, 27,3%). Samo odrasli muški likovi akteri su u 9 tekstova (13,6%).

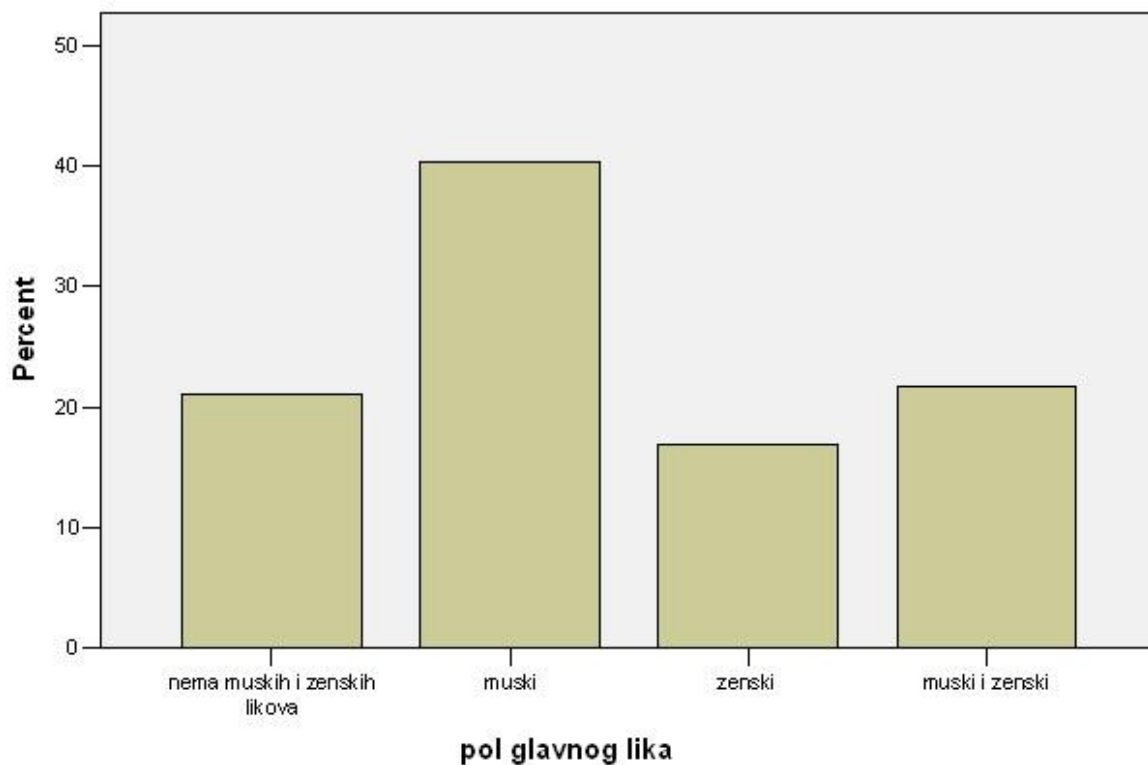
Deca, devojčice i dečaci, najčešće su junaci priča i pesama analiziranih udžbenika. Ovakva distribucija ženskih i muških likova u odnosu na životnu dob zastupljena je i u udžbenicima nižih razreda osnovnih škola u Crnoj gori i u Hrvatskoj.

Kada se sagledava milje iz kog potiču likovi, ukoliko se pominje u tekstu, uočavamo da se i ženski i muški likovi udžbenika Srpskog jezika (tabele br. 21 i br. 22 ) najčešće nalaze na selu, kao i muški likovi udžbenika Prirode i društva (tabela br. 24). Ženski su likovi udžbenika Prirode i društva u 7 tekstova (10,6%) u gradu, a na selu u 6 tekstova (9,1%). Ovakav vid predstavljanja ženskih likova u udžbenicima Prirode i društva, koji je bliži gradskoj sredini, prestavlja iskorak iz tradicionalnog vezivanja ženskih likova za seoske sredine, zapaženog u istraživanjima udžbenika sprovedenih u Hrvatskoj i Crnoj Gori.

### **5.3.1. Glavni likovi**

Muškarci se, kao što se i predviđalo, češće pojavljuju kao glavni likovi u tekstovima udžbenika Srpskog jezika (115 tekstova, tj. 40,4%) u odnosu na broj tekstova kada su žene glavne akterke radnje (48 tekstova, tj. 16,8%):

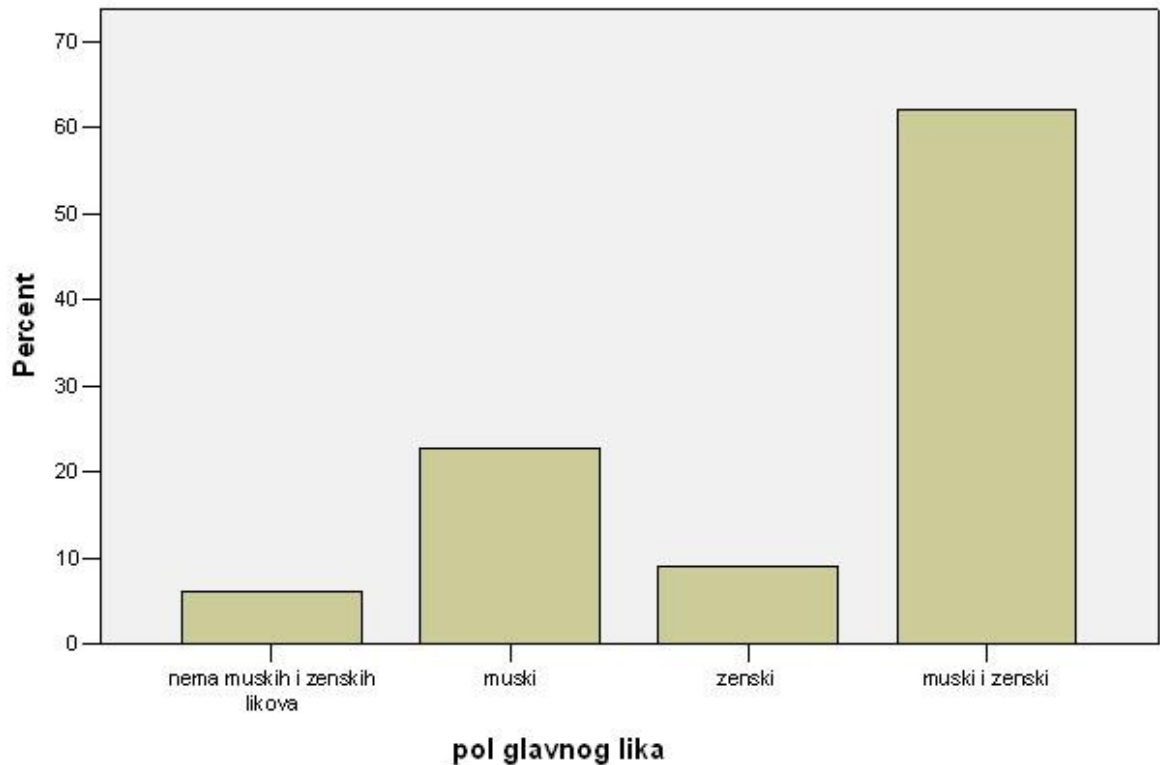
slika br. 3



### Srpski jezik

Podaci takođe pokazuju skoro upola manju zastupljenost tekstova u kojima se ženski i muški likovi zajedno pojavljuju kao glavni akteri radnje, za razliku od udžbenika Prirode i društva gde je to češći slučaj (41 tekst, tj. 62,1%). Samo muški likovi detektovani su kao glavni u 15 tekstova (22,7%), što je značajno veća zastupljenost u odnosu na broj tekstova kada su ženski likovi glavni (6 tekstova, tj. 9,1%).

slika br. 4



### Priroda i društvo

U tekstovima udžbenika Srpskog jezika nema zapleta u 85,3% slučajeva, a ukoliko je to ipak slučaj, primetna je dvostruko veća zastupljenost tekstova u kojima je muški lik onaj koji izaziva zaplet radnje (28 tekstova, tj. 9,8%), u odnosu na one tekstove gde zaplet izaziva ženski lik (12 tekstova, tj. 4,2%). Na ovaj način implicitno se sugerše pasivnost devojčica. U udžbenicima Prirode i društva zabeležen je samo jedan tekst u kome ima zapleta, koji, opet, izaziva muški lik.

Kako svaki zaplet treba i razrešiti, to je u udžbenicima Srpskog jezika povereno muškim i ženskim likovima ravnomerno (16 tekstova), dok do raspleta u onom jednom tekstu u udžbenicima Prirode i društva dolazi zalaganjem ženskog lika. Sve ovo navodi na zaljučak da je aktivnost poželjna ženska osobina samo "kad zagusti".

### 5.3.2. Sukobi

Koliko su ženski i muški likovi aktivni ili pasivni, nastojali smo da utvrdimo i kroz njihovo učeće u sukobima. Analizirani su sukobi pojedinca sa drugim pojedincima, sa porodicom, sa grupom i sa društvom.

Sudeći prema podacima, sukobi se vrlo retko spominju. U udžbenicima Srpskog jezika pojedinačni sukobi muških likova pojavljuju se u 3 teksta (1,1%), a u 4 teksta (1,4%) govori se o sukobu muških i ženskih likova. U njima se pojavljuje i 1 tekst (0,4%) koji govori o sukobu muških i ženskih likova sa porodicom i 3 teksta (1,1%) koja govore o sukobu muških likova sa grupom.

Psihičko nasilje, kao izvor sukoba, prisutno je u 4 teksta, među muškarcima u privatnom odnosu u 2 teksta (0,7%) i među muškarcima na radnom mestu – školi u 2 teksta (0,7%), kada se obično radi o rujanju.

Fizičko nasilje zastupljeno je u 2 teksta udžbenika Srpskog jezika. U jednom tekstu radi se o nasilju nad devojčicom, koje sprovodi dečak udarivši je u školi, a jedan tekst (narodna poezija) govori o nasilju nad muškarcima od strane muškaraca: "...britkom sabljom i desnicom rukom, pak dvadeset odsječe glava...što dva i dva na koplje nabija...".

Udžbenici Prirode i društva ne govore o sukobima.

### **5.3.3. Bračno stanje i porodične uloge**

Bračno stanje i porodične uloge dimenzije su koje mogu ukazati na preferenciju udžbenika ka socijalno prihvatljivim modelima življenja.

Iako se o bračnom stanju malo govori u udžbenicima (20 tekstova, tj. 7%), nije neočekivano da se uglavnom radi o porodicama sa decom (18 tekstova, tj. 6,3%). Porodice bez dece spominju se u 2 teksta (0,7%). Na ovaj način udžbenici promovišu bračnu zajednicu sa decom kao društveno poželjnu.

Porodične uloge druga su varijabla kojima je meren odnos udžbenika prema muškarcima i ženama. U udžbenicima Srpskog jezika 229 puta spominje se neka porodična uloga. Najčešće je spominjana uloga majke, 60 puta, što je 26,2 % od svih porodičnih uloga, koje još čine otac, ćerka, brat, sestra, unuk, unuka, baka i deda. Sledeće po učestalosti pojavljivanja jesu uloge oca i uloge sina, obe po 37 puta (16,15%). Treća po frekventnosti jeste uloga ćerke, koja se spominje 28 puta (12,22%). Prizma porodičnih uloga takođe potvrđuje patrijarhalni socijalizacijski obrazac po kome se ženama apostrofira uloga majke.

Vredna je pomena podjednaka zastupljenost muških i ženskih i ženskih likova u porodičnim ulogama u udžbenicima Prirode i društva. Tamo se uloga majke spominje 10 puta, a oca 9; ćerke 9, a sina 8; sestre 6, a brata 5; bake 4, a dede 2 puta.

#### **5.3.4. Profesionalne uloge**

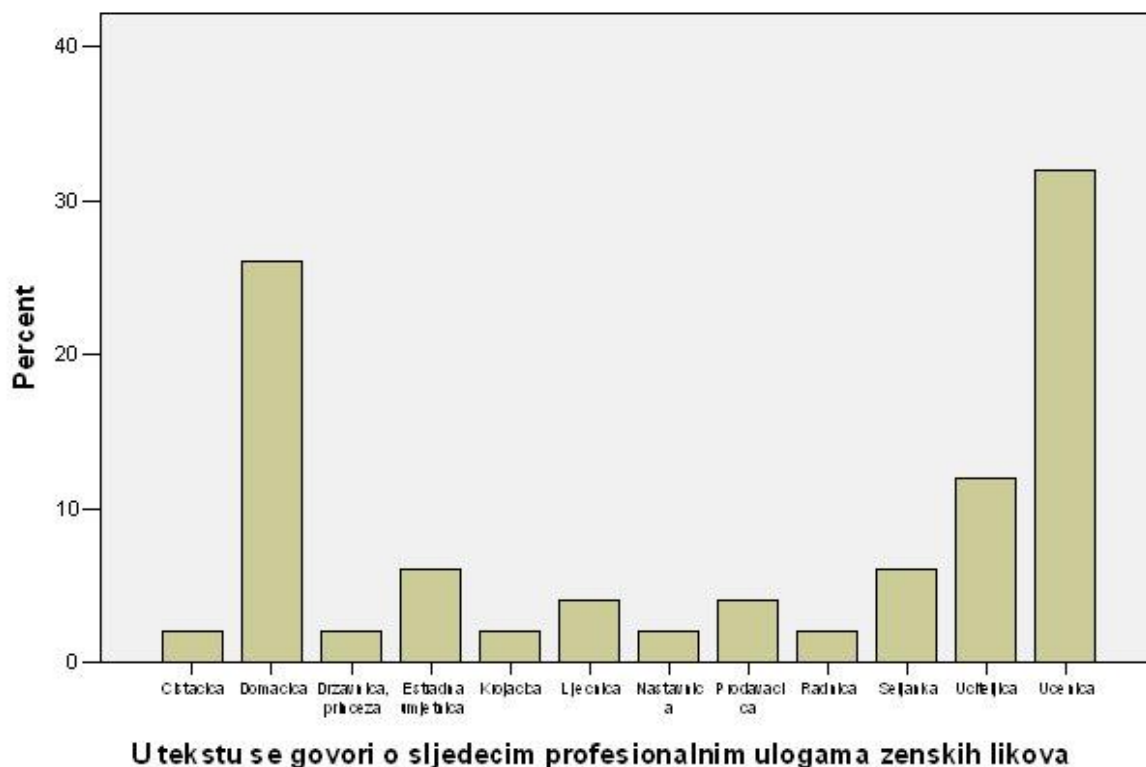
Za prikupljanje podataka o profesijama ženskih i muških likova u udžbenicima korištena je lista od 40 zanimanja, za koja je u literaturi utvrđeno da se spominju češće od ostalih, u širokom dijapazonu zanimanja današnjice. Međutim, registrovana su i zanimanja muških likova koja se ne pojavljuju na listi, a prisutna su u udžbenicima.

Uočljiva je disproporcija u broju spominjanja ženskih likova u svojim profesionalnim ulogama (65) u odnosu na broj spominjanja muških likova putem profesija (120).

U udžbenicima Srpskog jezika ženski se likovi profesionalno ostvaruju kroz 15 zanimanja (slika br. 5). One su prevashodno učenice, i u toj se ulozi spominju 21 put. Uloga domaćice sledeća je po frekvenciji (14). Sve ostale profesionalne uloge spominju se najviše 6 puta (učiteljica). Seljanka se spominje 4 puta, prodavačica i estradana umetnica 3 puta, po 2 puta doktorice i krojačice, dok se čistačica, državica/princeza,

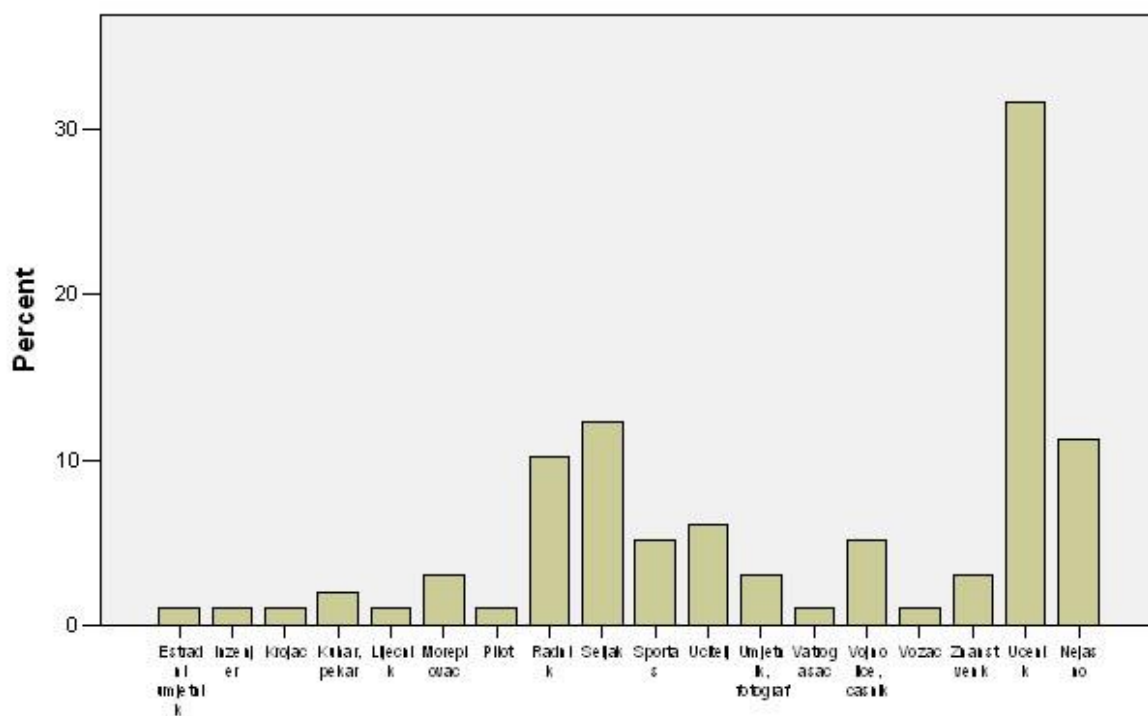
nastavnica, radnica, kuvarica/pekarka, kozmetičarka i novinarka ili voditeljka, spominju simbolično jedanput.

slika br. 5



Profesionalne uloge muških likova raznovrsnije su (slika br. 6). Od 24 profesionalne uloge, najzastupljenija je uloga učenika, koja se spominje 37 puta, slede seljak (16), radnik (13), učitelj (6), sportista (5), moreplovac (4), po 3 puta spominju se kuvar, fotograf i naučnik, lekar dvaput, a po jedanput su pomenuta zanimanja estradni umetnik, inženjer, krojač, pilot, vatrogasac, nastavnik, prodavac, državnik, vaspitač, rudar, pisac i istorijska ličnost. Zanimanja koja nisu na listi, a pominju se u udžbenicima jesu: čoban, ribolovac, lovac, ložač, mlinar, stolar, šumar i zidar.

slika 6



**U tekstu se govori o sljedećim profesionalnim ulogama muških likova**

U udžbenicima Prirode i društva ženski se likovi profesionalno ostvaruju putem 10 zanimanja, od kojih je najzastupljenije zanimanje učenice, koje se spominje 15 puta. Drugo po rangu učestalosti jeste zanimanje seljanke (6), koje sledi učiteljica (5), čistačica (4), medicinska sestra (4), domaćica (3), krojačica (2). Obrtnica, sekretarica i estradana umetnica pomenute su po jedanput. Žene su putem svojih profesija pomenute ukupno 42 puta.

Dijapazon od 26 zanimanja, 18 sa liste i 8 van nje, čini profesionalni angažman muških likova, u kojima su pomenuti ukupno 77 puta. Distribucija učestalosti takva je da je najzastupljenija uloga učenika pomenuta 21 put, seljak 8, učitelj 7, lekar 5, radnik 5, kuvar 3, nastavnik 3, policajac 3, vojno lice 3, krojač 2, službenik 2, a estradni umetnik, istorijska ličnost, sekretar, sveštenik, naučnik, školski domar, tehničar, bravar, kondukter, poštar, traktorista, željezničar, kosmonaut, zidar i odžačar po jedanput.



Veći stepen profesionalnog ostvarivanja muških likova tipičan je i za udžbenike u Crnoj Gori i Hrvatskoj.

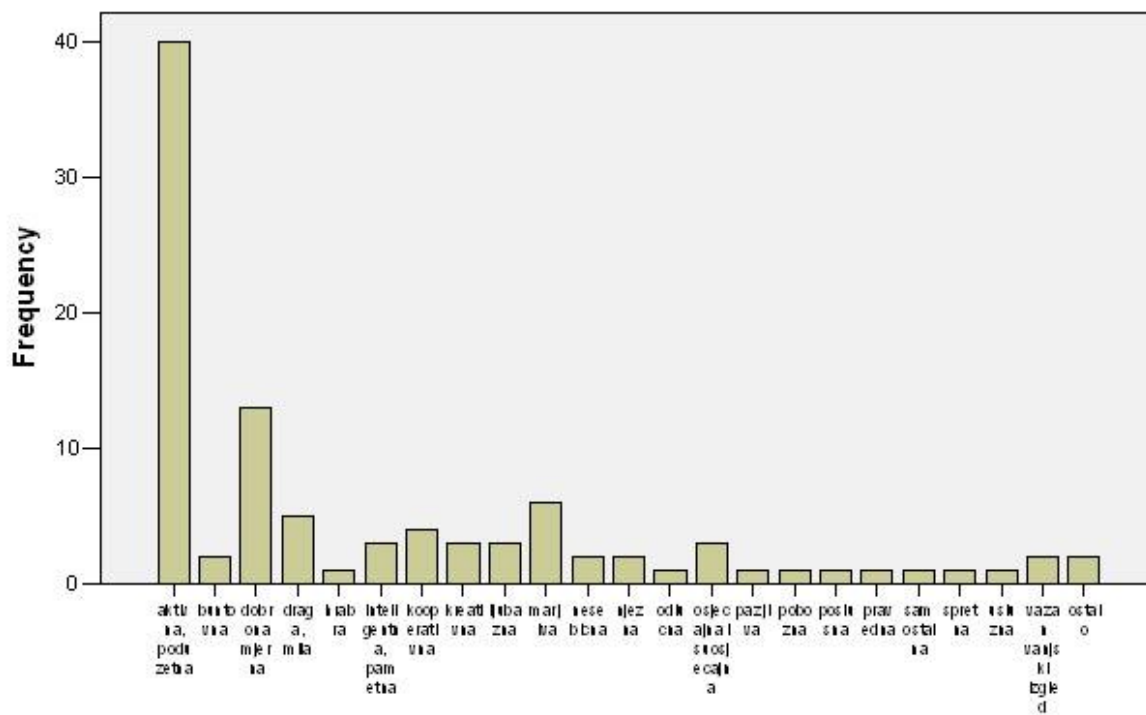
Na osnovu podataka, uočava se upućenost ženskih likova na zanimanja u vezi sa vaspitavanjem, brigom i negom, čija je latentna poruka da je ženama ograničena mogućnost učešća u široj društvenoj strukturi rada.

### **5.3.5. Psihosocijalne osobine likova**

Efekti socijalizacije putem udžbenika u mnogome zavise i od osobina likova sa kojima se učenice i učenici često identifikuju. Stoga su analizirane pozitivne i negativne psihosocijalne osobine koje se u udžbenicima pripisuju ženskom i muškim likovima.

Neke od pozitivnih osobina krase junakinje u 42 teksta, 14,73% ukupnog broja tekstova. Interesantan je podatak da je aktivna, preduzimljiva, najfrekventnija osobina ženskih likova u udžbenicima i Srpskog jezika i Prirode i društva. Prema rezultatima istraživanja udžbenika u Hrvatskoj i Crnoj Gori, ženski likovi češće su osećajne i nežne devojčice i žene. Ženski likovi u udžbenicima Srpskog jezika (slika br. 7) percipiraju se i kao dobronamerne, marljive, ljubazne, pažljive, odgovorne, a u udžbenicima Prirode i društva, one su i spretno, uredne, kreativne.

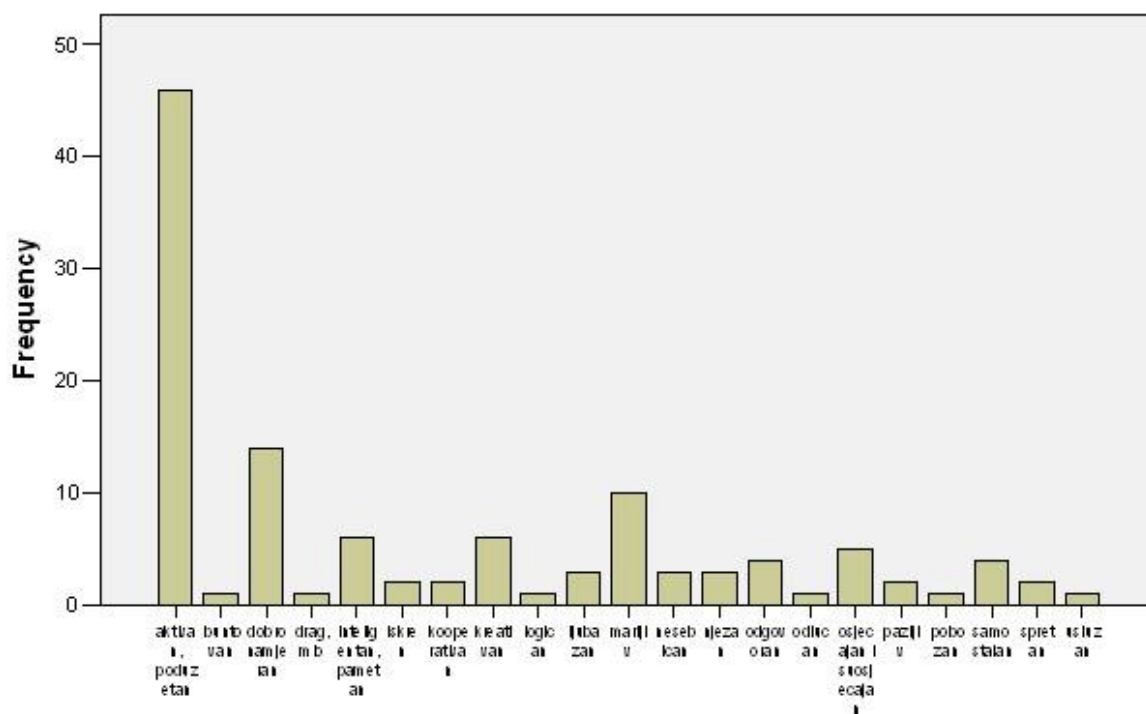
slika br. 7



**Pozitivne psiholosko-socijalne osobine zenskih likova u tekstu**

O pozitivnim osobinama muških likova govori se u 119 tekstova udžbenika Srpskog jezika, što čini 41,75% od ukupnog broja tekstova. Muški likovi svojim su pozitivnim psihosocijalnim osobinama najčešće prikazani kao aktivni, zatim dobronamerni, marljivi, inteligentni, kreativni, odgovorni, samostalni (slika 8). U udžbenicima Prirode i društva po frekventnosti se izdvajaju tri pozitivne psihosocijalne osobine muških likova: aktivnost, marljivost i urednost.

slika br. 8



**Pozitivne psiholosko-socijalne osobine muskih likova u tekstu**

Negativne psihosocijalne osobine oba pola pominju se ukupno u 22 teksta (7,7%) udžbenika Srpskog jezika i 4 teksta (6,1%) udžbenika Prirode i društva.

U negativnom kontestu ženski likovi pominju se u 4 teksta udžbenika Srpskog jezika (1,4%), i to kao afektivna, lenja, nemarna, nesamostalna, neposlušna i nepoštena, dok su u udžbenicima Prirode i društva prikazane kao neodgovorne i neuredne u 2 teksta (3%).

Identifikovanje negativnih osobina muških likova upućuje na drugačije negativne osobine u odnosu na ženske likove. U udžbenicima Srpskog jezika muški su likovi nasilni, lakomisleni, nepromišljeni, sebični, strašljivi i nije im važan sopstveni izgled, a u udžbenicima Prirode i društva oni su nemarni, neodgovorni i neuredni.

### **5.3.6. Fizičke osobine likova**

Kada je reč o opisima fizičkih karakteristika likova, može se primetiti da su udžbenici na tom planu škrti. U udžbenicima Srpskog jezika o fizičkim osobinama ženskih likova govori se u 33 teksta, tj. 11,6%. Navedene su osobine kao što su mlada (23 puta), lepa (10), plave, svetle kose (8), stara (6), zdrava (5), tamne kose (5), svetlooka (3), tamnooka (3), sredovečna (2), bolešljiva (1), brza (1), niska (1) i snažna (1). Izgled devojčica i žena pomenut je u 3 teksta (4,5%) u udžbenicima Prirode i društva. Osobine kao stara (3), plave, svetle kose (2), mlada (2) i bolešljiva (1), korištene su da dočaraju izgled ženskih likova u ovim udžbenicima.

Fizičke osobine muških likova spominjane su u 46 tekstova (16,1%), a najčešći opisi jesu mlad (19), lep (11), tamne kose (8), snažan (7), star (6), plave, svetle kose (6), krupan (5), brz (4), zdrav (4), visok (3), bolešljiv (2), dok se osobine sredovečan, ružan i vitak susreću svega jedanput. U 6 tekstova (9,1%) udžbenika Prirode i društva spomenute su sledeće fizičke osobine muških likova: star (3), bolešljiv (2), malen (1), snažan (1), mlad (1), tamne kose (1).

### **5.3.7. Vrednosti likova**

Jedna od suštinskih karakteristika likova jesu i vrednosti koje predstavljaju društveno prihvatljive odrednice ponašanja.

Vrednosti ženskih likova zastupljene su u 105 tekstova (36,84%) udžbenika Srpskog jezika. Ženski likovi u udžbenicima Srpskog jezika (tabela br. 25) najčešće zastupaju vrednosti koje se odnose na decu (31 tekst, tj. 10,9%): očuvanje prirode i okoline (13 tekstova, tj. 4,6%), obrazovanost i znanje (9 tekstova, tj. 3,2%), rad i marljivost (9 tekstova, tj. 3,2%), rasonodu i lagodan život, ljubav, porodicu. Usmerenost ženskih likova ka deci kao vrednosti predstavlja promociju tradicionalizma.

Struktura vrednosti muških likova, o kojima se govori u 142 teksta (49,8%) udžbenika Srpskog jezika (tabela 26 u Prilogu), razlikuje se po tome što je najzastupljenija vrednost obrazovanost i znanje (22 teksta, 7,7%), dok su očuvanje prirode i okoline (17 tekstova, tj. 6%) i rad i marljivost (16 tekstova, tj. 5,6%) na drugom i trećem mestu po frekventnosti pojavljivanja, kao i kod ženski likova. Implicitno, putem udžbenika, sugeriše se da moć obrazovanja i znanja pripada muškarcima.

U udžbenicima Prirode i društva vrednosti ženskih likova detektovane su u 29 tekstova, tj. 43,9%. Najzastupljenija vrednost rad i marljivost susreće se u 9 tekstova (31,03%). Interesantan je podatak da je na drugom mestu vrednost obrazovanost i znanje (8 tekstova, tj. 27,58%), na kom je i rad i marljivost (8 tekstova, tj. 27,58%), što upućuje na promenu kursa ovih udžbenika u odnosu na tradicionalno zastupane vrednosti. U 34 teksta (51,5%) ovih udžbenika pojavljuju se vrednosti muških likova, a primarne su osobine rad i marljivost (15 tekstova, tj. 51,72%). Sledeće po frekventnosti jesu obrazovanost i znanje (11 tekstova, tj. 37,93%), te razonoda (7 tekstova, tj. 25,92%).

U odnosu na udžbenike u Hrvatskoj, gde su deca najzastupljenija vrednost ženskih likova, a patriotizam muških likova, i udžbenike u Crnoj Gori, koji prema mišljenju analitičarki zastupaju patrijarhalni socijalizatorski obrazac, analizirani udžbenici Srpskog jezika i Prirode i društva čine se manje rodnostereotipno obojeni.

#### 5.4. Aktivnosti devojčica i dečaka

Aktivnosti dece podrazumevaju njihovo učešće u svim životnim situacijama. Za potrebe analize koncipirano je 7 grupa aktivnosti:

1. Perceptivno-motorne aktivnosti (igre loptom, užetom, trčanje, igre skrivača...)
2. Stvaralačke aktivnosti (igre plastelinom, kockama, rezanje, pravljenje od papira, crtanje...)
3. Promatračke i receptivne aktivnosti (pasivne igre, slušanje priče, gledanje TV-a, posmatranje drugih...)
4. Praktične životne i radne aktivnosti (postavljanje stola za ručak, zalivanje cveća, hranjenje životinja, branje voćki...)
5. Aktivnosti rezoniranja ili intelektualne igre (slagalice, puzzle, "Čoveče, ne ljuti se", domine, kompjuterske igre, knjige...)
6. Igranje uloga ili imitacije (igre porodice, parova, igre radnih uloga – u školi i vrtiću, dramske igre, izmišljanje priča...)
7. Ratničke igre

U udžbenicima Srpskog jezika o aktivnostima devojčica govori se u 91 tekstu (31, 9%), od kojih su praktične i radne aktivnosti najzastupljenije (29 tekstova, tj. 10,2%). Devojčice su prikazane kako sakupljaju i nose seno, okopavaju biljke, nameštaju krevete, čiste cipele, odlaze u kupovinu, prave kolače. Promatračke i receptivne aktivnosti, koje su zastupljene u 22 teksta (7,7%), čine sedenje na livadi, šetnja šumom, posmatranje drugih tokom igre. Treće po zastupljenosti jesu perceptivno-motorne aktivnosti (18 tekstova, tj. 6,3%).

U 112 tekstova (39,3%) spominju se aktivnosti dečaka, i kao kod devojčica, najaktivniji su u domenu rada i praktičnih životnih poslova. Dečaci prekopavaju zemlju, beru jagode i pečurke u šumi, donose vodu. Međutim, perceptivno-motorne aktivnosti ipak su zastupljenije kod dečaka (33 teksta, tj. 11,6%), jer ih češće susrećemo kako trče, igraju se loptom, sankaju, itd. Promatračke i receptivne aktivnosti treće su po rang (20 tekstova, tj. 7%).

U udžbenicima Prirode i društva aktivnosti devojčica spomenute su u 36 tekstova (54,5%). Kao i u udžbenicima jezika, najzastupljenije su praktične i radne aktivnosti (19 tekstova, tj. 28,8%), ali su angažovanije na planu perceptivno-motornih aktivnosti (10 tekstova, tj. 15,2%). Promatračke i receptivne aktivnosti spomenute su u 6 tekstova (9,1%). Aktivnosti dečaka, o kojima se govori u 38 tekstova (57,6%), takođe su najzastupljenije u okviru praktičnih životnih i radnih aktivnosti (21 tekst, tj. 31,8%). Perceptivno-motorne aktivnosti pomenute su u 9 tekstova (13,6%), a promatračke i receptivne aktivnosti u 7 tekstova (10,6%).

## **5.5. Igračke**

Igračke kojima se igraju devojčice spominju se u 28 tekstova (9,8%) u udžbenicima Srpskog jezika. Stereotipno, to su najviše lutke (9 tekstova, tj. 3,2%) i knjige (8 tekstova, tj. 2,8 %). Lopta ili badmington loptica susreću se u 5 tekstova (1,8%), a igre sa životinjama u 3 teksta (1,1%). Igre sa autićima susreću se samo jednom.

Sudeći po broju tekstova, u kojima se govori o igračkama kojima se igraju dečaci (43 teksta, tj. 15,1%), igranje je aktivnost koja je primerenija dečacima. Međutim, knjige su najčešće sredstvo koje koriste u ovim situacijama (16 tekstova, tj. 5,6%), što potvrđuje vrednosnu orijentaciju ka obrazovanosti i znanju, ranije pomenutu u analizi.

Igračke kojima se igraju devojčice spomenute su u 8 tekstova (12,1%) udžbenika Prirode i društva. Devojčice najčešće čitaju, knjiga se pojavljuje u 3 teksta (4,5%), što urušava klasičnu rodnu konstrukciju u kojoj je omiljeno sredstvo zabave devojčica lutka. Loptama se igraju u 2 teksta (3%), a autićima i životinjama po jednom.

Dečaci se igraju u 12 tekstova (18,2%), i to najčešće loptom (5 tekstova, tj. 7,6%). U 4 teksta (6,1%) vreme provode čitajući, a u po jednom tekstu igraju se autićima i vozovima, životinjama i "Čoveče, ne ljuti se". Ohrabruje podatak da se dečaci ne igraju oružjem, kako u udžbenicima Prirode i društva, tako ni u udžbenicima Srpskog jezika, što je iskorak iz miljea rodnostereotipnih obrazaca.



## 6. ZAKLJUČAK

Značaj je obrazovanja u savremenom društvu velik i ima tendenciju stalnog povećanja. Na osnovnoškolskom nivou ono je obavezno i dostupno svima. Time je odgovornost na udžbenicima u njihovoj ulozi transfera znanja i društveno prihvaćenih istina veća.

Sumirajući rezultate analize udžbenika Srpskog jezika i Prirode i društva za mlađe razrede osnovnih škola dece sa lakom mentalnom retardacijom, možemo zaljučiti da se u njima stvarnost oslikava stereotipno i bez kritičnosti. Ova tendencija prisutnija je u udžbenicima Srpskog jezika, u kojima nedostaje ono što bismo nazvali savremenim socijalizatorskim obrascem. Kod udžbenika Prirode i društva primetna je decentriranost u odnosu na patrijarhalni kod i izvesna rodna senzibilisanost.

Udžbenici Srpskog jezika jesu medij u kome su prisutni elementi modela socijalizacije koji je diskriminatoran prema ženskoj populaciji. Ženski likovi sugerišu tradicionalno pozicioniranje žena u sferu privatnosti i bavljenje aktivnostima vezanim za decu i porodicu. Kao odrasli likovi, one su najčešće domaćice, dok je dijapazon profesionalnih uloga muških likova veći i pretežno u javnoj sferi. Osobine, koje se favorizuju (dobronamerne, marljive, ljubazne, pažljive, odgovorne) kod ženskih likova, korespondiraju sa tradicionalnim poimanjem ženstvenosti. U igrama se najčešće igraju lutkama ili su pasivni posmatrači tuđih aktivnosti. Međutim, u stvarnosti današnjice, devojčice igraju fudbal i prate u svojim igrama dostignuća primenjene tehnologije putem kompjuterskih igara.

Udžbenici Srpskog jezika ne korespondiraju sa stvarnošću u kojoj je i zakonski i afirmativno došlo do decentracije rodnih uloga u odnosu na privatnu i javnu sferu življenja, dok su udžbenici Prirode i društva potvrda moguće rodne korektnosti i primer njene izvodljivosti.

## 7. LITERATURA

- Baranović, Branislava (2000). *"Slika" žene u udžbenicima književnosti*. Zagreb: IDIZ
- Batler, Džudit (1995). Od parodije do politike. *Ženske studije*. Beograd. I. 131-137.
- Blagojević, Marina (2000). Mapiranje mizoginije u Srbiji. *Diskursi i prakse*. Beograd: Asocijacije za žensku inicijativu.
- Branković, B. i T. Ignjatović (2005). *Rodna ravnopravnost u školi*. Priručnik za nastavnike/ce (radna verzija). Beograd: Kanadska agencija za međunarodni razvoj.
- Bugarski, Ranko (2005). Pol i rod u jeziku. *Jezik i kultura*. Beograd: XX vek. 53-66
- Gašić-Pavišić, Slobodanka (2001). Jezik udžbenika. *Savremeni osnovnoškolski udžbenik: teorijsko-metodološke osnove*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Glumbić, Nenad (2005). Sudbina mentalne retardacije u politički korektnom diskursu. *Istraživanja u defektologiji*. Beograd: Defektološki fakultet. vol. 4, br. 6. 11-21
- Haravej, Dona (1997). Manifest kiborga. *Feminističke sveske 2/3*. Beograd <http://www.womengo.org.yu/sajt/izdanja/zenske>
- Ivić, Ivan (1976). Skica za jednu psihologiju osnovnoškolskih udžbenika. *Oblici učenja i udžbenik*. Beograd: Filozofski fakultet. 2.
- Jarić, Isidora (1994). Začarani krug predstava o muškom i ženskom, u Rosandić Ružica i Pešić Vesna. *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost*. Beograd: Centar za antiratnu akciju i grupa MOST. 105-116.
- Jussim, Lee J, Clark McCauley and Lee Yueh-Ting (1995). Why Study Stereotype Accuracy and Inaccuracy?, u Yueh-Ting, Jussim i McCauley, *Stereotype Accuracy: Toward Appreciating Group Differences*. Washington, DC: American Psychological Association. 37-55.
- Kojić, Rada (1998). *Adaptivni potencijali mentalno retardiranih*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kornel, Drusila (2003). Rod. *Genero II*. Beograd: Centar za ženske studije. 2.
- Kovač-Cerović, Tinde et al (2004): *Kvalitetno obrazovanje za sve – izazovi reformi obrazovanja u Srbiji*. Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije, sektor za razvoj obrazovanja i međunarodnu prosvetnu saradnju, Odeljenje za strateški razvoj obrazovanja.
- Kovačević, Aleksandra, Slavica Kosić i Tamara Jurlina (2004). *Rodni stereotipi u udžbenicima za osnovnu školu (I, IV i VIII razred) u Crnoj Gori*. Kotor: Foundation Open Society Institute Predstavništvo Crna Gora; ANIMA-Udruženje za kulturu mira i nenasilja.
- Kuba, Li i Džon Kiking (2004). *Metodologija izrade naučnog teksta*. Podgorica: CID; Banja Luka: Romanov.
- Milet, Kejt (1981). Teorija politike polova. *Marksizam u svetu 8-9*. Beograd. 168-184 .
- Mršević, Zorica (1999). *Rečnik osnovnih feminističkih pojmova*. Beograd: IP "Žarko Albulj".
- Paseka, Angelina (2004). *Gender perspektiva u nastavi – mogućnosti i poticaji*. Sarajevo: Fondacija Heinrich Böll, Regionalni ured Sarajevo i KulturKontakt Austria.
- Petrić, Bojana (2006). *Diskurs savremenih udžbenika istorije*. Budimpešta: Centralnoevropski univerzitet, Univerzitet Eötvös Loránd.
- Pešikan – Avramović, Ana (1996). *Treba li deci istorija – psihološki problemi nastave istorije u osnovnoj školi*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Pijaže, Ž. i B. Inheleder (1988). *Intelektualni razvoj deteta*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Plut, Dijana (2003). *Udžbenik kao kulturno–potporni Sistem*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Institut za psihologiju, Filozofski fakultet.
- Radoman, Vesna, Sulejman Hrnjica i ostali autori (2004). *Reforma obrazovanja učenika sa posebnim potrebama*. Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije.
- Savić, Svenka (2005). Jezik i rod. *Politički korektan govor s fokusom na seksizam u udžbenicima osnovne i srednje škole*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Savić, Svenka (1995). Jezik i pol (I). *Istraživanja u svetu*. Novi Sad: Filozofski fakultet.  
[http://www.zenskestubie.edu.yu/srpski/zenske\\_studie/zs\\_s1/svenka.html](http://www.zenskestubie.edu.yu/srpski/zenske_studie/zs_s1/svenka.html)
- Savić, Svenka (1993). *Diskurs analiza*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
- Trebješanin, Biljana i Dušanka Lazarević (2001). *Savremeni osnovnoškolski udžbenik-teorijsko metodološke osnove*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vasić, Vera (1987). O jeziku udžbenika. *Poseban otisak iz GLASNIKA Odjeljenja umjetnosti*. Titograd: Crnogorska Akademija nauka i umjetnosti.7.